

TERUGBLIK op september, oktober 2021

1. Uit ons Archief:

Gazet van Antwerpen en de Tweede Wereldoorlog

6 september 1944, het eerste nummer na de bevrijding

De Heemkundige Kring Zoersel is in het bezit van het eerste nummer van de Gazet van Antwerpen na de bevrijding van Antwerpen in de Tweede Wereldoorlog.

In het archief van de Gazet van Antwerpen is blijkbaar die uitgave erg gehavend met ontbrekende delen aan de zijkant en daardoor ook verdwenen stukken tekst. Is het mogelijk dat het gave blad in het bezit van de HKZ eerder een zeldzaam exemplaar is? Daarvoor zouden we andere collecties moeten raadplegen.

Centraal op de voorpagina staat een foto van koning Leopold III met als ondertekst: *“De Koning der Belgen, die door de niets ontziende horde naar Duitschland werd gesleept en die we weldra met geestdrift in ons land zullen begroeten.”*

In de andere artikels lezen we onder meer een oproep tot dankbaarheid en hulde, maar ook tot bezinning en een aansporing tot respect voor de wettelijkheid met als leuzen: *“Gerechtigheid – Geen Wraakneming”* en *“Echte Vrijheid onderstelt Orde.”*

Het lezen van dit nummer is voor ons een aanleiding tot een verder onderzoekje naar de dagbladers in de bezettingsjaren.

Eerst wat de Gazet van Antwerpen betreft. Het eerste nummer, bestaande uit 4 bladzijden, verscheen op 3 november 1891 met als ondertitel “Volksdagblad” en in een oplage van 7600 exemplaren. De prijs daarvan was 2 centiemmen.

In april 1940 besliste de raad van bestuur bij een eventuele Duitse bezetting zijn publicaties te staken. Directeur Alfred Somville zorgde er bij het begin van de oorlog zelf voor dat de rotatiepers onklaar raakte. Hij werd, samen met de voorzitter van de raad van bestuur, Josef de Hasque, en met hoofdredacteur Louis Kiebooms, naar een Duits kamp gevoerd. De Hasque overleed daar in 1942. Na de bevrijding verscheen het eerste nummer van de krant op 6 september 1944.

De Antwerpse socialistische krant “Volksgazet” was het eerste Vlaamse dagblad dat na de bevrijding opnieuw verscheen, namelijk op 4 september 1944. De Gazet van Antwerpen dus 2 dagen later.

Wat deden de andere kranten na de inval van de Duitsers?

Met de Duitse bezetting kwam er ook een einde aan de grondwettelijk erkende persvrijheid. De bezetter controleerde werkelijk alles: de journalisten, het krantenpapier, de distributie, de nieuwsgaring en het onder voogdij geplaatste persagentschap Belga. De collaborerende partijen zoals VNV en Rex hadden eigen kranten die spreekbuizen van de partij en de bezetter waren.

Wel verschenen er tijdens de bezettingsjaren nog 35 titels; sommige met een grote oplage, andere veel bescheidener en nog andere die na enige tijd verdwenen.

De kranten kenden een grote publieke belangstelling. De mensen zochten ontspanning, verstrooiing, berichtgeving al was die gekleurd en gecensureerd. Vaak zocht men informatie over prijzen, verplichtingen, voedselbedeling enz.

Bronnen

<http://archieff.gva.be>

https://nev.be/wiki/Gazet_van_Antwerpen

<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/drafts/jan-ouvry/75-jaar-geleden-de-eerste-kranten-in-bevrijd-belgie/>

<https://www.antwerpenherdenkt.be/tijdlijn>

<https://warpress.cegesoma.be/nl/node/8>

2. Peter Triest - Woonverkavelingen in Halle Kempen: het belang van grondbezit in de vorming van het lokale woonlandschap.

Licentiaatsthesis geschiedenis, UGent 2003. (alle illustraties zijn uit dit werk of de erbijhorende bijlage overgenomen) Eric Van Peel.

Vlaanderen beschikt over heerlijke plekjes natuur waar je van schitterende landschappen en mooie uitzichten kan genieten. Maar die landschappen zijn versnipperd en doorsneden met een heel dicht weggennet en uit de hand gelopen woonkernen, dorpen en steden. Echte uitgestrekte landschappen zijn eerder schaars. De versnippering en de rommelige inplanting van woonkernen en gespreide bebouwing zorgen voor een duur netwerk van nutsvoorzieningen en rioleringen en brengen allerlei problemen van mobiliteit en waterhuishouding met zich mee.

Naast al die hinder van praktische aard, inspireerde het in 1968 één van België's bekendste architecten, Renaat Braem, om ons land te benoemen als 'lelijkste land ter wereld': "*België is het lelijkste land ter wereld. Vanuit het vliegtuig beschouwd komt het over als een door een krankzinnige bijeengehaalde lappendeken, God weet van welke afval bijeengeknoeid, en daarop door een woest geworden reus, de inhoud van hele bazars blokkendozen rondgestrooid, met verachting neergesmeten.*"

Dit weinig flatterende citaat kwam ik tegen in de licentiaatsthesis van Peter Triest (2003). Via een doorgedreven en innovatieve screening van kadastragegevens onderzocht Triest enkele van de mechanismen die ons landschap getekend - en volgens velen dus ook gehavend - hebben. Als casus onderzocht hij een gebied van ca. 360 ha in Halle Kempen. Het betreft het gebied dat bij benadering samenvalt met de kadastrale sectie A, en dat is ongeveer de rechthoek afgebakend door de Eikenlaan, Turnhoutsebaan, Medelaar en de Schijn. Van dit gebied reconstrueerde Triest op basis van de vroegste kadastragegevens zo gedetailleerd mogelijk het bodemgebruik en het grondbezit en vooral ook het verband tussen beide, met het oog op de latere evolutie van het landschap.

Het vertrekpunt: bezitsstructuur en grondgebruik in 1834.

Het verhaal begint in 1834, bij de eerste bruikbare kadastragegevens. Van het door Triest onderzochte gebied was in dat jaar 44% in bezit van één grootgrondbezitter¹. 10% was eigendom van landbouwers die binnen het gebied woonden en de andere 46% was in handen van boeren van buiten dit gebied of van renteniers, ondernemers, het gemeentebestuur en anderen. Het verschil in eigenaars bleek samen te gaan met een verschil in bodemgebruik. De gronden van de lokale boeren waren vooral in gebruik als akkerland (ca. 25% van hun bezit), gras- en hooiland

¹ Op dat moment was dat de (uiteraard adellijke) familie de Bosschaert, die het in bezit had sinds 1789. Een jaar later, in 1835, werd het gebied verkocht aan Willem de Caters, burgemeester van Antwerpen. Tot het einde van de 19de eeuw bleef het onverdeeld eigendom van deze familie en (aangetrouwde) nazaten, waaronder de Bois de Vroylande die ook 21 jaar burgemeester van Halle was. In 1890 trad de splitsing van het domein op in het westelijke deel (familie Victor de Borrekens, nieuw kasteel in 1903, en ook 30 jaar burgemeester van Halle. Triest: "*De relatie grootgrondbezit – bestuurlijke macht was dus ook 100 jaar na het eindigen van het Ancien Régime zeker geen lege doos*") en het oostelijke deel (d'Udekem d'Acoz).

(ca. 27%), grond voor het winnen van hakhout (ca. 5%), struweel (ca. 10%) en tenslotte ongeveer 32% woeste grond, wat grotendeels bestond uit heideland.

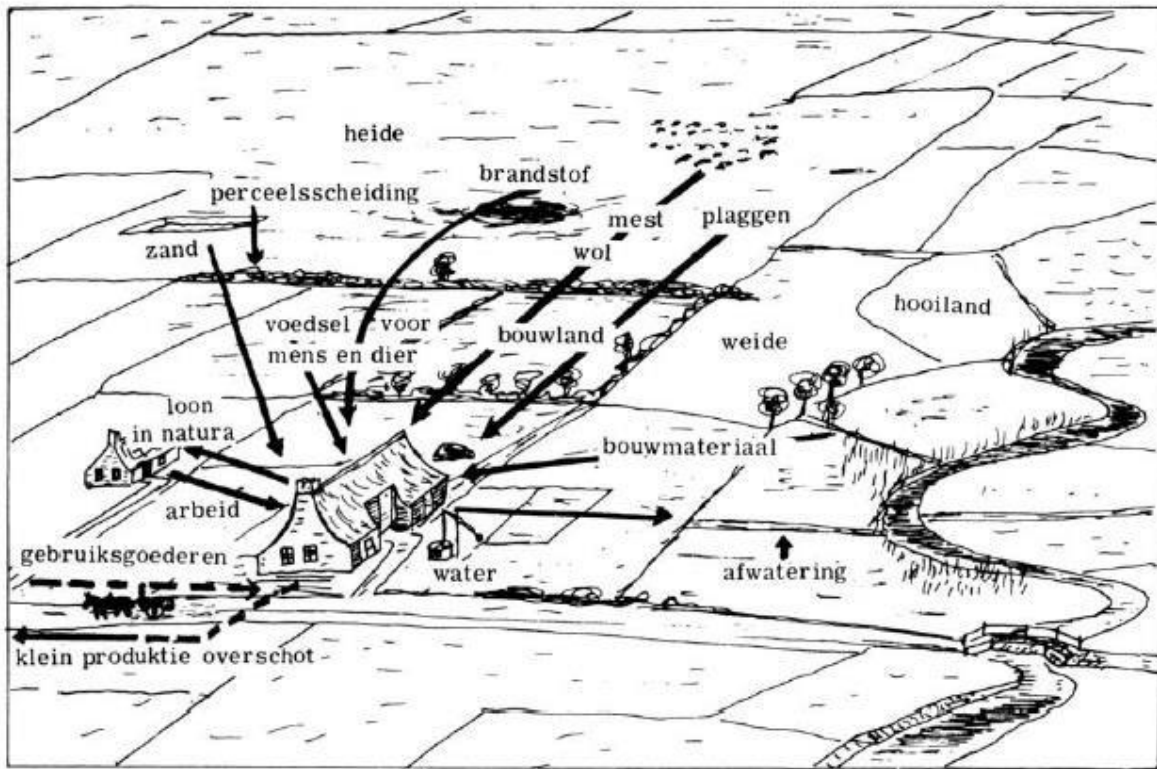
1.2: Grondgebruik in 1834

Akkerland, gras- en hooiland, hakhoutgrond en woeste grond waren de belangrijkste types van grondgebruik die kenmerkend waren voor de typische kleinschalige landbouwbedrijfjes op de schrale Kempische zandgronden. Deze boerderijen lagen gespreid ingeplant in het landschap en hadden ideaaltypisch elk in hun nabije omgeving lapjes grond met deze verschillende toepassingen.

Van de woeste gronden haalde men brandstof en plaggen voor de aanmaak van mest in de potstallen. Daarnaast werden deze gronden ook begraasd. De akkers waren gronden die verrijkt waren met behulp van de mestplaggen vanuit de potstallen. Alleen zo kon de bodem fatsoenlijk bruikbaar gemaakt worden voor tuinbouw. Hakhoutgrond en enkele kleine stukjes bos leverden ook hout als brandstof en kostbaar bouw materiaal voor het eigen lokale bedrijf.

Struweel is in feite woeste grond die onvoldoende begraasd of geplagd werd. Het werd beschouwd als nauwelijks productieve grond. Waarom ze dan toch ca. 10% struweel lieten bestaan, is niet zo meteen duidelijk. Mogelijk was het grond die niet onmisbaar was voor andere doeleinden en die men daarom in transitie liet naar een meer rendabele bosbestemming.

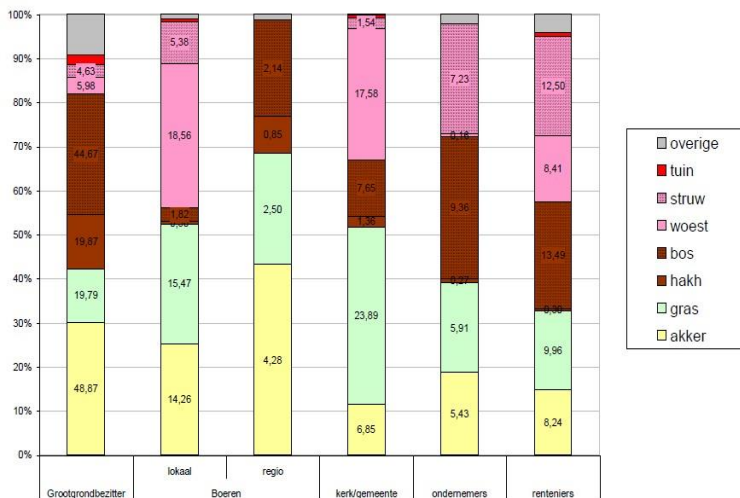

Figuur 3.1: Landschapsrelaties in de negentiende eeuw (uit Bauwer)

BAUWER, K., Landschap en sociale geografie, in: K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift, XI (1977), p.15-29.

Vervolgens kijken we naar het grondgebruik van de grootgrondbezitter.

Hier zien we nauwelijks woeste grond maar des te meer hakhout en bos. Opvallend is verder dat de boeren-eigenaars van buiten het gebied hun gronden eerder invulden volgens het patroon van de grootgrondbezitter dan volgens het patroon van de lokale boeren. Vermoedelijk was dat grond die ze niet in de eerste plaats voor eigen gebruik benutten. Het was immers grond die verder verwijderd was van het eigen erf en die verpacht werd of ingevuld met de meest rendabele bestemming, zijnde akker of bos.

Wat verder ook opvalt – maar niet verrast – is dat de meest rendabel benutte gronden in handen zijn van de grootgrondbezitter. Hij bezit het grootste deel van het bos (56%), van het hakhoutland (86%) en van de akkers (55%).

Slechts 20% van het akkerland was in bezit van boeren uit het gebied zelf of de regio. De rest werd verpacht door de grootgrondbezitter, rentenier of ondernemer.

grafiek 3.2: verdeling van het grondgebruik binnen de verschillende eigenaarscategorieën

De verkavelingshistoriek vanaf 1834: drie verschillende dynamieken

Hoe het na 1834 verder ging, schetst Triest in drie delen:

- Deel A: (blauw omcirkeld op de afbeelding hieronder) het westelijke deel van het onderzochte gebied, dat in 1834 behoorde tot het grootgrondbezit (zone langs de Eikenlaan, met inbegrip van het kasteel).
- Deel B: (oranje omcirkeld op de afbeelding hieronder) de middenste strook van het oostelijke deel, dat in 1834 ook deel was van het grootgrondbezit maar er na 1890 van afgesplitst geraakte (zone tussen Gestelseweg en Wandelweg).
- Deel C: (groen omcirkeld op de afbeelding hieronder) de noordelijkste en zuidelijkste stroken van het oostelijke deel; dit is het deel dat niet tot het grootgrondbezit behoorde; hier gaat het vooral om de straten Achterstraat (eerder Gagelaars), Lierse Baan, Hoge Dreef, Medelaar.

4: Bezitsstructuur 1834

A. Het westelijke deel (grootgrondbezit, westelijke deel)

Voor deel A moeten we verder ook een onderscheid maken tussen het noordelijke en zuidelijke deel. Het zuidelijke deel bleef tot op heden het kasteeldomein en is momenteel een park. Het noordelijke deel bleef in handen van opeenvolgende families (zie voetnoot 1), maar sinds 1834 en tot 1949 bleef het onverdeeld. In heel het westelijke deel werd er geen enkele bijkomende bebouwing vastgesteld, noch in het noordelijke noch in het zuidelijke deel, op het nieuwe kasteel na dat er in 1901 werd opgetrokken.

Vanaf 1949 begon de uitverkoop door de erfgenamen van de Borrekens. In ongelijke delen, en aan zowel particuliere kopers als aan institutionele beleggers en financiële maatschappijen, werd dit deel van het gebied geleidelijk verder verkocht en versnipperd.

Tot in de jaren '70 gingen een aantal van die kopers over tot verkavelen, op dat moment nog ongehinderd door enige regelgeving terzake. Dat betekent dat er meerdere verkavelingen in verschillende periodes tot stand gekomen zijn.

Dat merk je tot op vandaag aan de ongelijke vorm en grootte van de perceelsclusters en percelen, en aan de verschillen in bouwjaar en stijl tussen de verschillende woningen. Want de verkavelingen verliepen als het ware in golven, gespreid in de tijd, maar op de verkochte kavels werd lang niet altijd onmiddellijk gebouwd. In 1984 waren de verkavelingsbewegingen grotendeels achter de rug, maar was slechts 1 op 4 kavels al bebouwd. In totaal 113 woningen werden gebouwd tussen 1949 en 1984.

Deel B: grootgrondbezit (centrale strook van het oostelijke deel)

Kijken we vervolgens naar deel B, dan zien we een ander verloop. Dit gedeelte is na opsplitsing in vier stukken onder erfgenamen van de laatste adellijke bezitter (d'Udekem d'Acoz) verkocht én verkaveld op twee jaar tijd, tussen 1964 en 1966. In tegenstelling tot deel A, vonden deze verkavelingen plaats na 1962, toen de Wet op de Stedebouw van kracht werd. Erg moeilijk werd het deze verkavelaars daardoor nochtans niet gemaakt.

In 1957 had de gemeente nog in een 'gemeentelijk plan van aanleg (APA)'² bepaald dat deze zone niet in aanmerking kwam voor bebouwing en bewoning. Toch konden de verkavelaars hun gang gaan en werden de stedebouwkundige bepalingen daaraan aangepast. Of zoals Triest het formuleert: "de richtlijnen die de overheid gaf voor de indeling van de ruimtelijke orde liepen dus achter op de toestand op het terrein, en worden hierdoor zelfs geïnspireerd." Hoe dan ook, door de manier waarop het in deze zone verlopen is, merk je verschillen met het westelijke deel.

Per verkaveling waren de percelen hier redelijk gelijk en ook tussen de verkavelingen waren er geen grote verschillen. Dat resulteert voor deze zone van deel B in een veel planmatiger en meer eenvormig uitziende bebouwing in vergelijking met deel A

Deel C: het deel buiten het grootgrondbezit (de noordelijke en zuidelijke strook van het oostelijke deel)

En hoe verging het tot slot met het deel van dit gebied dat in 1834 niet tot het grootgrondbezit behoorde? Terwijl de historiek voor de andere twee delen vrij goed gedocumenteerd is, ligt dat voor deze zone heel wat lastiger. Heel veel bebouwing is er niet in verkavelingen ontstaan, maar door individuele perceelsplitsingen of kleinschalige gegroepede initiatieven.

Er is tussen 1834 en 1950 zo vaak aan de percelen gesleuteld, dat ze moeilijk doorheen de tijd op te volgen zijn, zodat Triest zich voor zijn onderzoek noodgedwongen beperkte tot één gedetailleerd uitgewerkt voorbeeld. Maar dat betekent niet dat er niet enkele algemene conclusies zijn. De woningbouw verliep in deze zone vrij geleidelijk en gespreid, via een soort invulbebouwing langs de bestaande dreven en voetwegen. Er ontstonden geen nieuwe wegen, en geen grootschalige hertekeningen van perceelstructuren. Maar voortdurend werden hier en daar een perceel gesplitst of samengevoegd, wanneer iemand met een groter perceel daar een deel van wilde verkopen of afsplitsen voor bebouwing door, bijvoorbeeld, de kinderen.

² "Tot 1962 (Wet op de Stedebouw) was de ruimtelijke ordening een gemeentelijke bevoegdheid. Elke gemeente kon autonoom beslissen over het lokale bouwreglement. Vóór 1946 (Besluitwet) was geen enkele gemeente verplicht tot het opmaken van algemene plannen van aanleg (zgn. APA's). Na 1946 werden enkel die gemeenten die voor een moeilijke heropbouw stonden hiertoe verplicht. Als er wetten waren, werden deze slecht opgevolgd. Slechts een minderheid van de gemeenten die onder de wet van 1946 vielen, had twintig jaar later inderdaad een door de koning bekrachtigd APA."

Familiale verbanden speelden hier in ieder geval een rol. Triest stelt vast dat per subzone, dreef of straat, bepaalde familienamen veelvuldig voorkwamen. Het zou bijkomend genealogisch onderzoek vergen om de juiste verbanden en de achterliggende dynamiek te ontrafelen, een klus die Triest in het kader van zijn onderzoek niet zelf opgenomen heeft.

Duidelijk is er in deze zone sprake van een vorm van lintbebouwing à la tête du client, door geen enkele regelgeving gehinderd. Mensen verkochten, splitsten, bebouwden en gebruikten hun percelen grond zoals het hen het beste uitkwam. Pas na 1962 kwamen er wat embryonale wettelijke beperkingen in voege, maar het duurde eigenlijk nog ruim een decennium eer die enige impact van betekenis hadden. De straten en dreven in deze zone vertonen dan ook de grootste diversiteit in perceelgroottes en vormen, bouwstijlen, prijsklassen en bouwperiodes. In deze straten kom je bij wijze van spreken makkelijk een woning uit elk decennium van de twintigste eeuw tegen. Het is het meest divers bebouwde deel van het gebied dat in dit onderzoek bekeken werd.

Met dit onderzoek naar de bezits- en gebruiksstructuur van gronden, zocht Triest in zijn thesis naar verklaringen (of toch stukjes daarvan) voor het ontstaan van 'het lelijkste land ter wereld'. Het is natuurlijk een beetje een boutade om ons land zo te noemen, maar helemaal uit de lucht gegrepen is het zeker niet.

Kaart 4.1: **Luchtfoto studiegebied 1999**

In drie deelzones zagen we verschillende dynamieken aan het werk, maar geen van de drie was in feite een staaltje van doordacht ruimtelijk beleid. Triest citeert uit een analyse van Strauven³ waarin die als oorzaak wijst *“naar onze liberale grondwet als de bron van de ontsporing, meer bepaald het vrijwel onbeperkte recht op economisch initiatief en privé-eigendom. Dit recht werd gecultiveerd door liberale en katholieke bewindslieden als een strategie om socialistische tendenzen te onderdrukken, en om de arbeiders te deproletarizeren. De lagere bevolkingsgroepen*

3 F. STRAUVEN, Hoe België zijn huidige aanblik kreeg. 150 jaar architectuur en stedenbouw in België, in: Wonen –TA/BK 12 (1980), p7-22.

moesten uit de woonkazernes gehouden worden, en liefst in een eigen huis op het platteland worden geïsoleerd. Strauven wijst erop dat de overheid niet afwezig was in het hele proces, integendeel: zij fungeerde als katalysator van het individuele bouwinitiatief, door het verlenen van goedkope woonkredieten.”

De kans is groot dat we eigenlijk moeten toegeven dat een echt efficiënt dergelijk beleid zelf nog maar in de kinderschoenen staat. En bovendien uiteraard de sporen uit het verleden niet zomaar kan uitwissen. Vlaanderen geeft nu te kennen dat het de schaarse open ruimte eindelijk wil beschermen en vastleggen ('betonneren' zou hier foute beeldspraak zijn) voor de toekomst middels de veelbesproken 'betonstop'. Laten we dan hopen dat deze plannen niet net als in de jaren '50 en '60 de verkavelaars en hun grote geld achterna lopen, maar zelf daadwerkelijk de richting bepalen.

3. De plaatsnaamkunde van Zoersel (deel 3)

In Weetjes 4 stond deel één van de Plaatsnaamkunde in Zoersel. Dat was een inleiding op de alfabetische lijst van plaatsnamen die in de volgende afleveringen van de Weetjes zullen verschijnen.

Alfabetische lijst van de plaatsnamen in Zoersel – Letter B

Bakelansbeek
1883, KWH

Bakelhof (Het)
ca 1800, Krekelenberg, boerderijtje van rond 1800, genoemd naar de laatste bakel (Mie Man) van Zoersel. De laatst gekende bewoners waren Pieter-Lodewijk Van Roy, zoals alle Van Roy's 'Man' genoemd en zijn vrouw Anna-Maria De Beuckelaer, gekend onder de naam Mie Man, VHZ62

Bareel (In den)
19e eeuw, café, HKJW16

Baron de Borrekenslaan
Huidige straatnaam

Baron De Caterslaan
Huidige straatnaam

Batslanden (De)
Voorne, hoeve, maar aanvankelijk het toponiem van de akker die achter de hoeve ligt. Alleen de gerestaureerde schuur bestaat nog, VHZ36

Bedelaarsweg
1400, We hadden in Halle een paar oude straatnamen. Zo wordt in 1400 reeds gesproken van Bedelaarsweg die later Lemmekensbaan werd..., HKJW17

Beekske (In 't)
Café in Halle, HKJW25

Beemdekens (De)
1845, ABZ; 1883, De Bemdekens, KWZ; Beemdekens, vormt het eerste gedeelte van de vroegere Akkerstraete, VHZ191; Huidige straatnaam

Beemdenstraatje
1845, Weg van de Beemden genaemd de Dollebeemden naer het Gehucht Hoeydonck, ABH; 1883, KWH

Beemdenweg
1845, Weg naer de Appelbeek, ABH

Begijnenbeemd
1522, 1554, 1762, 1774, VDE

Begijnenblok
1626, VDE; 1845, ABH

Begijnenstraat
1834, VDE; huidige straatnaam

Begijnenveld
1834, VDE

Beirkenshof
voor 1703, Eindhoven, reeds in 1703 vermeld, gerenoveerd, VHZ135

Bellemanshoeve
Salphensebaan, 19e eeuwse hoeve, genoemd naar de laatste bewoner Fons Bellemans en intussen afgebroken, VHZ95

Bergen
1845, Kleine Kivitstraet chemin du hameau de Bergen à la Bruyère dite Molenheide, ABZ

Bergenweg
1845, Weg van het Gehucht Moleneynde naer de Plaets genaemd De Bergen, ABH

Bergske (Het)
Eindhoven, hoeve, VHZ142

Bergstraat
1580, De borgstraet of bergstraet is gelegen by S Antonius, MKH p.117
Berke Mey 1883, KWH; Berkenmei 1845, ABH; Bergstraat nu Hoogveld, HKJW 17; zie ook Borgstraat

Berkemei
1834, berkemey gebouwt 1770, MKH p. 252; 1778, Herberg den Berkenmey, MKH p. 49;
huidige straatnaam

Berkenboom (de)
1610, Een plak land aen den berkenboom, MKH p. 1

Berkenboom (de)
1655, stuck landts genaempt "den berckenboome", RAA LA 57-58; 1724, een perceel lants [...] genaempt den berckenboom ost den molenwegh en suyt den H Geest van brochem west de cappelrije van lier en noert den H Geest van brochem ende het gasthuijs van Antwerpen, RAA LA 59

Berkenlaan
Huidige straatnaam

Berkenmeikerkweg
1845, Voetweg van de Plaets genaemd Berkenmei naer Halle, ABH

Bessenlaan
Huidige straatnaam

Bethaniënlei
Huidige straatnaam

Beuken (De)
ca 1910, Veldstraat, omstreeks 1910 gebouwde hoeve en grotendeels in oude toestand behouden, VHZ48

Beukenlaan
Huidige straatnaam

Beverdreef
Huidige straatnaam

Bevrijdingskruis (Het)
1944, 'bevrijdingskruis' werd op 1 oktober 1944, 8 dagen na de bevrijding van Zoersel, op de grondvesten van de oude molen geplaatst. De molen werd kort na 1240 opgericht met later verschillende verbouwingen. De oude molen heeft tot 1914 gemalen, VHZ68

Biekorfstraat
Huidige straatnaam

Bieshoeve
einde 19e eeuw, Kievit hoeve van eind 19e eeuw, VHZ77; Huidige straatnaam

Biesthoeve (De)
Eindhoven, vanaf ca 1660 zijn de eigenaars bekend, gerenoveerd, VHZ133

Bijl (de)
1845, Weg van het straetje genaemd Vluisstraetje naer het Veld genaemd de Byl, ABH;

Bijl (de)
1981, café in Zoersel, HKZ82; nu cultuurhuis

Binnenveld (Het)
Graffendonk, benaming voor het perceel land en de hoeve. De oude hoeve van voor 1795 bestaat nog en werd gerenoveerd, VHZ103

Binnenweg
Huidige straatnaam

Binthoek

Café in Halle, HKJW20

Blauw huis (In 't)

Café in Halle, HKJW19

Blauwverver (de)

Smissestraat, boerderij. Waarschijnlijk zijn de gronden vroeger eigendom geweest van een 'blauwverver'. Het toponiem voor de gronden werd ook voor de hoeve gebruikt, VHZ26, VHZ63

Bloemerschotsenweg

1845, chemin de Pulderbosch à Wechel der Sanden, ABZ

Blok (in den)

Café in Halle, HKJW20

Bloken (de)

1883, De Bloken, KWZ; 1956, Bloken (De) 1956, AWZ; het Bleuken, KWSA

Blokken (De)

1956, AWZ

Bloks Kerkwegske

1845, ABH

Blokske (Het)

einde 18e eeuw, Eindhoven, benaming voor grond en hoeve van voor einde 18e eeuw, gerenoveerd, VHZ164

Boerenkrijglaan

Huidige straatnaam

Boerenplekske

Eindhoven, benaming voor perceel grond, VHZ 156

Boerenstedeken (Het)

voor 1795, Salphensebaan, hoeve van voor 1795, nog bewaard maar grondig verbouwd, VHZ91

Boogstraat

Huidige straatnaam

Boontuin (de)

1741, Item alnoch eene heijde aghter den boontuyn, A.SB.B.nr B12

Boordeken

Huidige straatnaam

Borchstraat (de)

1581, in de borchstraete bij de capelle, RAA LA 56; Borchstraat 1676, Borchstraete, RAA LA 57-58

Borgstraat Bergstraat

1580, De borgstraet of bergstraet is gelegen by S Antonius, MKH p. 117; zie ook Bergstraat

Boshuis

1845, ABH; 1981, Boschhuis (het), café in Zoersel, HKZ82

Boshuisje

1981, Boschhuisje (het), café in Zoersel, HKZ82; huidige benaming taveerne

Boshuisvoetweg

1845, ABH

Boshuisweg

1845, Weg en voetweg van het huis genaemd Boschhuis naer de straet genaemd Zoerselboschweg, ABH; Huidige straatnaam

Boskant

Huidige straatnaam

Boske op den Donk

Een bosken dat genoemd werd het bosken op den Donck, MKH 13

Boslaan

Huidige straatnaam

Bosloop

1845, ABZ

Bosstraat

1580, Aen de borgstraet of boschstraet bij de capelle gelegen, MKH p. 117

Boterbloemlaan

Huidige straatnaam

Botermelkse beemden

1605, botermelkse beemden, RAA LA 57-58; 1688, Botermelkse beemden, Botersakken of botermelckse beemden, MKH p. 117

Boterzakken (de)

1661, de Botersacken, RAA LA 57-58; 1845, Weg van de Beemden genaemd de Boterzakken naer het Gehucht Hofeynde, ABH; 1883, Boter Zakken, KWH, MKH p. 51

Bouwelaars (de)

1653, gelegen in de bouwelaers, RAA LA 57-58; 1834, in de Bouweleers, MKH.p. 253

Bouwlaart

1845, ABH

Bouwlaartstraatje

1845, Weg van het land genaemd de Bouwlaert naer Liefkenshoek, ABH

Braken (de)

1762, VDE; KWSA

Brakenberg (de)

1505, opten Brakenberch, RAA LA 57-58; huidige straatnaam

Brakenbergstraatje

1845, weg van Halle naer de Plaetse genaemt Berkenmei, ABH; 1845, Verscheurdehoefweg, Weg van de straet genaemd Brakenbergstraetje naer het Veld genaemd Middenstuk, ABH; 1845, Hoeydoncveldweg weg en voetweg genaemd Brakenbergstraetje naer het Veld genaemd Middenstuk, ABH

Brakenstraat

Huidige straatnaam

Brakkebos (het)

Voorne, hoeve krijgt de naam van het achtergelegen bos. Brakken is de Zoerselse naam voor rode bosmieren, VHZ40;

Huidige straatnaam

Brechts Blok

1695, VDE

Brede veld (het)

1407, tbredevelt, RAA LA 57-58; Bredevelt, MKH p. IV

Breeveldse masten (de)

1845, De Breevelsche masten, ABH

Bremblok (het)

1700, noort het bremblock, RAA LA 57-58

Bremlaan

Huidige straatnaam

Broekheuvel

1845, chemin du hameau de Eynhoven à l'endroit dit Broekheuvel, ABZ

Broekstraat

1845, chemin d'Oostmalle au hameau Eyndhoven, ABZ; 1845, Kerkhofpad chemin de celui dit Vosselaerschebaen à la rue dite Broekstraat, ABZ; huidige straatnaam; zie Gebroekt

Broekstraat brug

1845, Ponteau Broekstraetbrug, ABZ

Broekstraat goot

1845, ABZ

Broekstraatje

1845, chemin du hameau Doelen au 't gebroek, ABZ

Brouwershuis

Café in Halle, HKJW20

Brulen (de)

1883, De Brulen, KWZ; De Bruelen, huidige straatnaam

Brulen Beek

1883, KWZ

Brusselaars (de) 1845, Weg van het straetje genaemd Vluissstraetje naer de Plaets genaemd de Brusselaers, ABH; 1883, Brusselaers (De), KWH

Brusselaarsweg
1845, Weg van Halle naar de Plaets genaemd de Brusselaars, ABH

Bruul
Zie Ster ,VHZ87

Bunder (het)
1741, Item eene weijde gelegen onder Soursel genoemd het bunder, A.SB.B.nr B12

4. De Het Geleg te Zoersel

Het domein Hoodonk

De Sint-Bernardusabdij van Hemiksem, die te Zoersel het uitgestrekte landgoed Hoodonk bezat, maakte deel uit van de cisterciënzerorde. Vanaf de stichting kende ze een geweldige expansie, zodat ze rond de helft van de 12de eeuw reeds ongeveer 300 kloosters telde. Vanuit Frankrijk verspreidde de orde zich over heel Europa.

Onder de regel van Sint Benedictus “ora et labora”, bid en werk, dienden de monniken zelf in te staan voor hun levensonderhoud en de bewerking van de gronden. Daaruit ontstond een systeem van “grangia”, abdijhoeves, waar lekenbroeders en arbeiders werden te werk gesteld. Door grote schenkingen konden deze abdijhoeves uitbreiden en door de onderlinge contacten tussen de verschillende vestigingen werden de technische vaardigheden uitgewisseld. Op die manier werden de abdijen centra van expertise. Veel technische verbeteringen en zelfs uitvindingen vinden hun oorsprong bij de cisterciënzers.

Toegepast op de goederen in Zoersel merken we een voor die tijd geavanceerde waterbeheersing, bosbouw, landbouw en een steenbakkerij. De volgende tekst beperkt zich tot dit laatste.

Het geleg van 1733 tot 1795

De steenbakkerijnijverheid in de Rupelstreek begint in de 13de eeuw met de monniken van de Sint-Bernardusabdij, die in 1246 in Hemiksem werd gesticht. Mogelijk was de economische activiteit er reeds aanwezig, de monniken hebben die alleszins geperfectioneerd. Trouwens de baksteen was essentieel om de abdijgebouwen op te richten. Een steenbakkerij vinden we terug bij bijna alle grote cisterciënzerabdijen in de Nederlanden.

Het heeft dan nog lang geduurd eer de monniken in Zoersel op onderzoek uitgingen. De bronnen beginnen pas in de 17de eeuw. In een pachtovereenkomst van 1682, dat de abdij voor dertig jaar afsloot met het dubbeldorp Westmalle-Zoersel, liet ze opnemen: als op de vrunte plaatsen gevonden worden die gunstig zijn om steen te bakken, zal de abdij daar steenovens mogen oprichten. De vrunte of vroente tussen Zoersel en Westmalle bestond uit heiden, wildernissen, vennen en waters, waarover de inwoners binnen een aantal regels gemeenschappelijk gebruiksrecht hadden. Uit hoofde van de schenkingsakte van 1233 kwam de vrunte van Westmalle-Zoersel toe aan de abdij, wel met een aantal cijnsverplichtingen. In dit artikel wordt niet verder ingegaan op het soms ingewikkeld en conflictrijk systeem van rechten en plichten betreffende de vrunte.

Ferraris ca 1770

Het Geleg is goed te zien. De weg naar boven is nu Hallebaan naar Westmalle. De weg rechtsonder is nu Geleg naar Zoersel en vroeger naar Zoerselhof. De weg naar links heet ook Geleg en wordt op grondgebied Westmalle Den Mosthevel.

Noordelijk in de hoek van het kruispunt staat de hoeve van de steenbakker met tuin. Ten zuiden van de weg staan twee schuren. Dit zijn waarschijnlijk de droogschuren en een deel ervan is de steenoven. (Leo Van Ginckel)

In de 18de eeuw werd uitsluitend de benaming Steengeleg of Geleg gebruikt. Verder in dit artikel komen Geleg, Steengeleg en Steenbakkerij willekeurig naast elkaar.

In het “Notitieboek van plantagiën ten tijde van Gillis Van Dijck” dat vanaf 1724 werd opgetekend, kan de geschiedenis van het Steengeleg nauwkeurig gevolgd worden. Gillis Van Dijck was de toezichter van de abdijgoederen die zich ook uitstrekten buiten het dubbeldorp Westmalle-Zoersel.

Van dit notitieboek is een transcriptie gemaakt door A. Schuerwegen. In het archief van de Sint-Bernardusabdij bevindt zich eveneens een tekst van het Notitieboek, maar dan met aanvullingen en latere bijschrijvingen. Sarah Adriaenssen heeft daarvan een transcriptie gemaakt.

Er werd klei gevonden in de vrunte en de kleilagen waren dicht tegen de oppervlakte. In 1732 werd een wagen met potaarde (klei) naar Boom gevoerd. Daarvan werden “clompkens, plaveijssel, pannen, vorsten enz.” met succes gebakken.

Daarop begonnen de werklieden klei te steken, een droogplaats (logie) aan te leggen en een woonst te bouwen. De eerste “clamp” of veldoven werd in mei 1733 gestookt. Daarna werd een vaste steenoven gebouwd. Dit gebeurde onder toezicht van Adriaan Van Reet, steenbakker te Boom, en voor zijn eigen rekening. Het jaar daarna werd de Steenbakkerij door de Provisor afgehuurd.

Voor de paters was het Steengeleg een profitabele zaak, omdat ze voor het stoken minderwaardig hout, dat moeilijk verkoopbaar was, konden gebruiken. Bovendien werd de houtas gebruikt als waardevolle meststof, zoals blijkt uit een tekst van 1786: “... Den 30 april hebbe ick els gesaeijt op de heijde naest de bemden daer sijn 22 karren kolen uijt het Steengeleg aengevoert en met andere aerden over de plack gestroijt ...”.

In de zomer van hetzelfde jaar bouwden ze nog twee kelders in het huis en werd naast het huis een hof aangelegd.

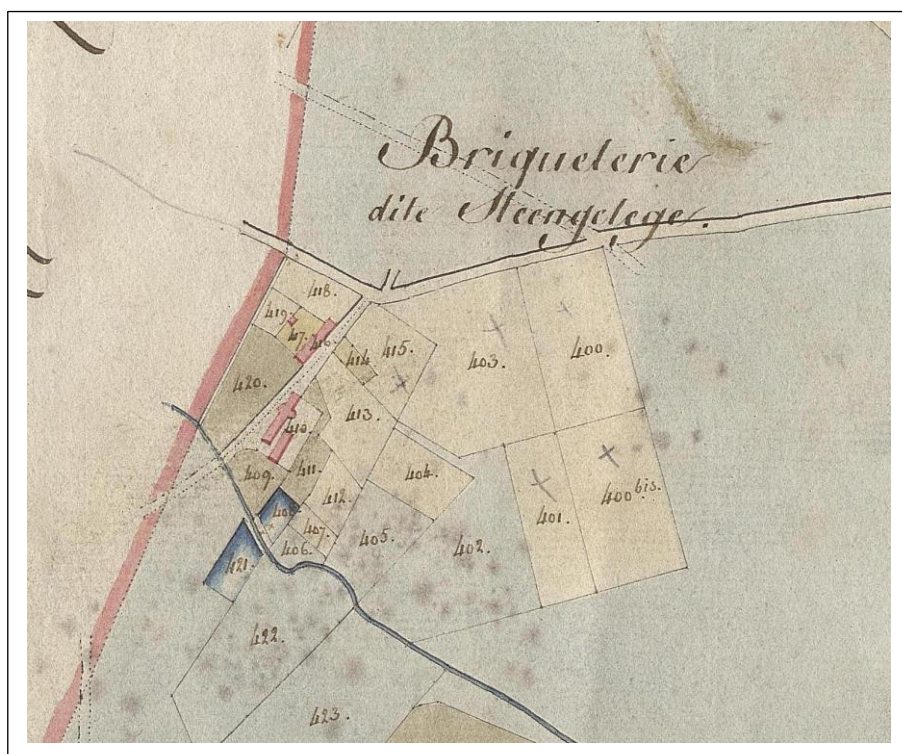
In 1735 was de meester-knecht bezig met stoken en door onoplettendheid ontstond een grote brand, mee aangewakkerd door een sterke wind. Het gevolg was dat een logie van ruim 30 meter, de stal, de schuur en het woonhuis aan de vlammen werden prijsgegeven. De wederopbouw volgde meteen. Adriaan Van Reet, de steenbakker van het eerste uur, overleed in 1739. De pachttermijn van 6 jaar was intussen verstreken en de weduwe wenste er mee op te houden. Omdat er geen geschikte huurder werd gevonden besloot de abdij om samen te werken met de toezichter Gillis Van Dijck en werd Andreas Cop als steenbakker aangetrokken.

□

De 18de eeuw was ook een periode van doortrekkende legers die hier kort verbleven en voor hun verblijf, verwarming, eten enz. een zware tol vroegen aan de bevolking.

Het was in die periode gebruikelijk dat een vertegenwoordiger van het dorp, in dit geval ook de abdij, naar de legeroverste trok om te onderhandelen en om zo de schade waar mogelijk te beperken.

Zo werden in 1746-1747 ongeveer 8.000 droge mutsaards, die bestemd waren voor het Geleg, opgeofferd om de plantage te vrijwaren.

Daarmee was het zogenaamde Klein Leger tevreden gesteld, maar als kort nadien het Groot Leger met wel 20.000 man 17 dagen kwam verblijven werd er veel vernield.

Het is vanzelfsprekend dat in die periode het steenbakken grote hinder ondervond of tot tijdelijke stilstand kwam.

In 1752 ontstond een nieuwe brand, waarbij het achterste ovenhuis werd vernield.

Tot 1766 was Gillis Van Dijck mede-uitbater van het Geleg en werd voor de geleverde steen betaald door de abdij. Hij kon gezien zijn leeftijd, hij was intussen 72 jaar oud, het werk als toezichter en mede-uitbater van het Geleg niet meer aan en vroeg om zijn schoonzoon Cornelis Janssens als toezichter aan te stellen. Vanaf 1 januari 1767 kwam deze in dienst met de bepaling dat het Steengeleg in zijn geheel aan de abdij bleef. Hij was dus niet langer zoals zijn schoonvader mede-uitbater.

De abdij hield er rekening mee dat de kleiputten uitgeput geraakten, want in 1768 werden 2 bunders heide aan het Steengeleg omgelegd om in cultuur te worden gebracht. Als er geen steen meer gebakken werd, kon het huis met het land verhuurd worden.

Toch werd in 1771 nog een nieuwe steenoven gemaakt, omdat de oude van boven begon in te zakken. Het jaar daarop werd een nieuwe stal gebouwd omdat de vorige te klein was voor twee bewoners (men bedoelde allicht twee gezinnen) om "mettertijd als wij uitgebakken zijn daar twee stedekens van te maken".

Andreas Cop overleed in 1779. In zijn plaats kwam vanaf 1780 Jan Baptist Kennis, die een jaarloon van 105 gulden ontving, de woning en de gebouwen gratis mocht gebruiken en de opgebroken heide verder kon cultiveren.

In 1784-1785 werd het hout in de opslagplaats opnieuw aangeslagen door de militaire troepen. De uitgeputte kleiputten werden opgevuld.

De gegevens over de Steenbakkerij worden schaarser.

Jan Baptist Kennis, die in 1780 aangesteld was, wordt in 1795 als laatste steenbakker vermeld. Hij trok daarna naar Westmalle. Zijn vader Cornelis Kennis, die van Boom afkomstig was, was daar eerder al getrouwd met Adriana Schilders en was de steenbakker als opvolger van zijn schoonvader Jacobus Schilders. Drie generaties Schilders waren heel de 18de eeuw de steenbakkers van Westmalle op het gehucht Steenovens op de grens van West- en Oostmalle. Jan Baptist Kennis kocht na de sluiting van de steenbakkerij op het Geleg in 1802 een andere hoeve op de Steenovens in Westmalle (nu Steenovenstraat 5) en kort daarna bouwde hij aan de overkant van de straat en net in Oostmalle een nieuwe hoeve en steenbakkerij (nu Steenovenstraat 1). Zijn zoon Petrus Kennis bracht die tot grote bloei en die steenbakkerij bleef bestaan tot ongeveer 1880. Die beide hoeves bestaan nog steeds.

Wat gebeurde er met het Geleg na 1794?

Intussen was in 1789 de revolutie uitgebroken in Frankrijk. Vanaf 1794 vestigden de Franse overheersers zich gedurende bijna twee decennia in België en begon de grote secularisatie van de bevolking. De wet van 1 september 1796 betekende de opheffing van de abdijen en contemplatieve kloosters en de verkoop van hun goederen als nationaal goed. Ook de Sint-Bernardusabij van Hemiksem werd ontmanteld.

Zoerselhof 1786

De abdijgoederen in Zoersel werden in loten verkocht. Lot 2 vermeldde “Steenoven samen met 4 bunders land en heide, verhuurd”. De verkoop werd op 19 december 1797 “onder voorbehoud” getekend door Darquette. Uit latere documenten is duidelijk dat Darquette deze goederen verwierf. Enige kennis over steenbakken had deze speculant uiteraard niet.

Na Darquette begon er een stoelendans van nieuwe eigenaars van de abdijgoederen. Darquette bleef wel voor de helft eigenaar van het Geleg, want in 1821 verkocht hij aan J. B. Claes, advocaat te Antwerpen, “een steenbakkerij gelegen op de grote heide van Westmalle onverhuurd maar de gebouwen en landerijen zijn wel verhuurd”.

In de opsomming van de goederen in 1833 staat onder de benaming steenbakkerij de beschrijving: heide, bouwland, hakhout, weiland, tuin, huis, gebouw, werf. Of met werf nog een actieve steenbakkerij bedoeld werd, is niet duidelijk en onwaarschijnlijk.

Waar was de Steenbakkerij precies gelegen?

Op de Ferrariskaart van 1777 (zie boven) zijn duidelijk de gebouwen te zien. Op alle latere kaarten tot op de hedendaagse kaart zijn precies op die plek gebouwen aanwezig.

De huidige situering is Geleg nr. 62 en 64 tegen de gemeentegrens met Westmalle, waar de hoeve Witven staat. In de huisgevel van nr. 62 staat de benaming Witven.

Zoals vaker gebeurde, werd de naam van het huis of het bedrijf verruimd naar de hele buurt.

Op de Atlas der Buurtwegen 1741 staat de benaming Steenbakkerij. Bij Vandermaelen 1846-1854 staat Briqueterie, in de buurt ook nog tweemaal dezelfde benaming op grondgebied Westmalle; bij Popp 1842-1879 Steenbakkerij.

Nog lang daarna komt de benaming voor. Zo staat in een artikel van 1913 in de Gazet van Antwerpen met recht van ophoging te koop: een beste en welonderhouden pachthoeve met tuinbouwlanden en hooibeemden gelegen onder de gemeenten Westmalle en Zoersel ter plaatse genaamd Steenbakkerij en Risschot groot samen 17 ha 24 a 17 ca. Ook op de Topokaart MCI-3 van 1928 staat Steenbakkerij voor de omgeving.

Met de straatnaam Geleg wordt het begrip daarentegen weer verengd.

Waarvoor werd de steen van het Geleg gebruikt?

De oprichting van het Steengeleg in 1733 was de aanzet tot een bouwexplosie. We kunnen aannemen dat voor al die gebouwen het Geleg de baksteen leverde.

De Sint-Elisabethpastorij 1756

Bijna alle houten constructies werden in steen herbouwd: bruggen, sluizen, spuien.

De Sint-Bernardusabdij van Hemiksem had ook bezittingen of connecties in de omgeving van Zoersel. Ook daar werden bouwwerken verricht met levering van hout en steen.

Voor de gebouwen binnen en buiten Zoersel noemen we: kapelletje bij het abtskwartier (1735), één van de Voorste Hoeven (1751), herbouw van de hoeve Steengeleg (1753), herbouw van het tweede deel Grote Hoeve

(1755), tweede deel van de Voorste hoeve (1755), Pastorie Zoersel (1756, waarvoor 100.000 kareelstenen werden geleverd), Pastorij Loenhout (1765 "tot Loenhout hebben wij een nieuw pastorie gemaect de welcke ons veel gelt heeft gecost"), schuur bij de molen van Vremde (1767), dubbelschuur van de Voorste hoeven (1777), pastorie Westmalle (1777), schuur te Grobbendonk (1779), nieuwe schuur bij de Grote Hoeve (1786), woning voor de provisor Bonifacius de Wolf (1786, het huidige Zoerselhof), het Molenhuis (1790), een tweede nieuwe schuur op de Grote Hoeve (1792).

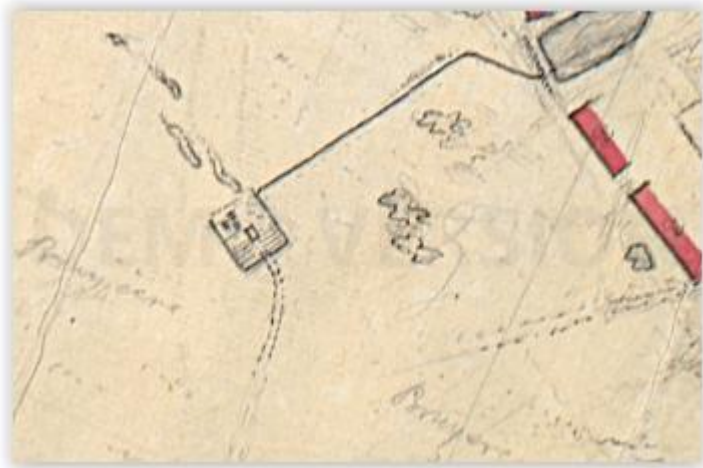
Het Molenhuis 1790 – Zoersel - boven

Sint-Martinuspastorij Westmalle 1777 - onder

Tot slot

Wie verder wil lezen over baksteen en steenbakkerijen binnen het grondgebied Zoersel-Malle vindt uitvoerige bijdragen in de jaarboeken 2018 en 2019-2020 van de Heemkundige Kring Malle, geschreven door Leo Van Ginckel, die ook bovenstaande tekst heeft nagelezen en aangevuld.

Kaart van Schultz met kampen in Westmalle en Schilde:

<https://militarymaps.rct.uk/war-of-the-austrian-succession-1740-8/encampments-at-westmalle-and-schilde-1747>

Als je goed kijkt, zie hiernaast, staat de steenbakkerij ook getekend met zelfs de rook erbij!

Bronnen

- Adriaenssen, S. (2010). Notitie Boeck van plantagiën ... 1724. Transcriptie van originele tekst. Archief van de Heemkundige Kring Zoersel
- Adriaenssen, S., Verheyen, K. (2013). Oude Bossen van de Antwerpse Kempen.
- Cautereels, L. (1980). Bouw van de nieuwe pastorij te Zoersel. In Jaarboek 1980 (p. 54-72).
- Rekeningen over de bezittingen van de Sint-Bernardusabdij van Hemiksem te Zoersel. Kopieën in het archief van de Heemkundige Kring Zoersel
- Peeters, L. (1950). De goederen van Zoerselhof. Kopie van handgeschreven tekst.
- Schuerwegen, A. (1939). Notitieboek van plantagiën ten tijde van Gillis Van Dijck. Transcriptie in Oudheid en Kunst, 1939, jaargang 29.
- Van de Mosselaar, M. (1984). Het grondbezit van de Sint-Bernardusabdij van Hemiksem te Westmalle-Zoersel. Kopie van onuitgegeven werk in het archief van de Heemkundige Kring Zoersel.
- Van Ginckel, L. (2018). Van leem en klei tot bakstenen, in Malle. Deel 1: van de 14e tot en met de 19e eeuw, in Jaarboek Heemkundige Kring van Malle, 2018, p. 66-70
- Van Rossum, L. (2007). Van hoëre zegge. Zoersel, in eigen beheer uitgegeven.

Kaarten

- Atlas der Buurtwegen Zoersel (1841).
- Ferraris (1777). Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsdom Luik.
- Popp(1842-1879). Atlas cadastral parcellaire de la Belgique
- Topokaart MCI-3 (1928)
- Vandermaelen (1846-1854). Cartes topographiques de la Belgique
- www.geopunt.be

5. MUSEUM en DOCUMENTATIECENTRUM

Aangesloten bij Heemkunde Gouw Antwerpen vzw - nr. 1075

Secretariaat en briefwisseling: Bruno Verhavert - **Zandstraat 117 – 2980 Zoersel**
Tel. 03 312 20 00 en Heemhuisje 03 2980 854

Zetel en V.U.: Heemhuisje Schoolstraat 9 – Zoersel – Jan Denissen - Voorzitter
E-mail : heemkundige.kring.zoersel@zoersel.be en www.heemkundigekringzoersel.be
Rek.nr. BE85 9796 2311 8406

Museum open de derde zondag van elke maand (behalve op feestdagen) van 10 tot 17 uur. Inkom gratis.
Andere dagen kan ook mits aanvraag per e-mail 3 weken vooraf. Inkom is dan 2,00 Euro p/p met een minimum van 20,00 Euro.

Archief geopend elke donderdagavond van 20 tot 22 uur. (behalve op feestdagen)

Lidmaatschap: Door overschrijving van de gepaste bijdrage op de HKZ-rekening BE85 9796 2311 8406 met vermelding HKZ-lidgeld 2020
Gewoon lid € 7,00 - Steunend lid € 13,00 - Ereid € 25,00

Veel dank aan onze trouwe leden die spontaan betaalden.

Om papier- en portkosten te vermijden vragen wij u ons uw e-mailadres op te geven.